

Olga Frańczak
Uniwersytet Wrocławski

Zagadnienie stereotypów płci w Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW)

The issue of gender stereotypes in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest obowiązkowi zwalczania stereotypów płci nałożonemu na państwa na mocy Konwencji ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet. Problem stereotypów płci jest tematem rzadko poruszonym w literaturze prawniczej, a rola aktów prawnych w procesie kształtowania postaw społecznych jest niedoceniana. Należy jednak pamiętać, iż prawo odgrywa bardzo istotną rolę w formowaniu zachowań. Zakazy i nakazy zawarte w ustawodawstwie przenikają do świadomości społecznej, kształtując ją. CEDAW nie jest jedynym dokumentem traktującym o stereotypach płci, jednak ze względu na powagę Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz znaczenie, jakie przypisano tej kwestii, zasługuje na szczególną uwagę. Artykuł przedstawia okoliczności powstania Konwencji, wskazując jednocześnie dokumenty poprzedzające jej stworzenie. Proces przystępowania państw do CEDAW oraz zgłaszania przez nie zastrzeżeń został omówiony, by pokazać specyfikę dokumentu oraz kontrowersje, jakie wzbudzało przedmiotowe zagadnienie. Praca zawiera także przegląd treści Konwencji oraz analizę przepisów pod kątem obowiązku zwalczania stereotypów płci. Zagadnienie to zostało ukazane w szerszym kontekście obowiązku zwalczania dyskryminacji kobiet.

Słowa kluczowe

stereotyp płci, gender, role społeczne, CEDAW, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, dyskryminacja bezpośrednia, dyskryminacja pośrednia

Abstract

The article deals with the obligation to eradicate gender stereotypes stipulated in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. The problem of gender stereotypes is rarely analysed in the legal literature and the role of law in forming public opinions is underestimated. Legal rules influence social views and can shape them accordingly over time. CEDAW is not the only act which deals with the issue of gender stereotypes but it deserves special attention because of the special position of the United Nations and the importance that was given to the issue of stereotypes. The article presents the circumstances of creating the Convention, as well as indicates the documents preceding it. It also describes the reservations made by states to show the specificity of the document as well as how much controversy arose around the issue. The article also includes the introduction to the entire content of the Convention and the analysis of the provisions on gender stereotypes. The obligation to eradicate gender stereotypes is shown in the context of the content of the

entire Convention as well. Moreover, the obligation in question is shown in the broader context of the obligation to combat discrimination against women.

Keywords

gender stereotypes, social roles, gender, CEDAW, direct discrimination, indirect discrimination, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women

1. Geneza Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet

Już uchwalona 10 grudnia 1948 r. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w art. 2 zaznacza, iż zawarte w niej prawa przynależą każdemu człowiekowi „bez względu na jakiegokolwiek różnicę”, także płeć. Podobne sformułowania znalazły się również w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych¹ oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych². Obydwa dokumenty zobowiązują strony do zapewnienia równego dostępu do wymienionych w nich uprawnień wszystkim ludziom. Jednak samo człowieczeństwo kobiet i przyrodzona wszystkim godność okazały się niewystarczające, aby kobiety mogły się cieszyć prawami przyznanymi im na równi z mężczyznami³.

W 1946 r. powstała podkomisja Komisji Praw Człowieka ONZ (dalej Komisja), przed którą postawiono zadanie badania życiowych trudności napotykanych przez kobiety. Dzięki presji działaczek feministycznych szybko przekształcono ją w pełnoprawną komisję ONZ. W ten sposób powstała Komisja ds. Statusu Kobiet. Między 1949 a 1959 r. opracowała ona kilka aktów międzynarodowych regulujących prawa kobiet w poszczególnych dziedzinach życia. Konwencja o prawach politycznych kobiet⁴ przyznała kobietom czynne i bierne prawo wyborcze oraz prawo piastowania urzędów na równi z mężczyznami. Warto zwrócić także uwagę na Konwencję w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw⁵ przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 7 listopada 1962 r. Polska ratyfikowała ją 18 grudnia 1964 r. Co ciekawe, akt ten ratyfikowało jedynie 55 państw (dla przykładu Konwencję o prawach politycznych kobiet ratyfikowały 123 państwa). Celem dokumentów tworzonych przez

¹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

² Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

³ *Progress achieved in the implementation of the Convention on the elimination of All forms of discrimination against women*. Report by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 21 czerwca 1995 r., A/CONF.177/7, par. 6–8.

⁴ Konwencja o prawach politycznych kobiet, 31 marca 1953 r., Dz. U. z 1955 r. Nr 16, poz. 86.

⁵ Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, Dz. U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53.

Komisję było zabezpieczenie praw kobiet w sferach, w których były one szczególnie narażone na łamanie (np. stosunki rodzinne i małżeńskie). Istniało przekonanie, iż poza nimi prawa kobiet są dobrze chronione przez powszechne akty praw człowieka.

Na podstawie podejmowanych działań można zauważyć rosnące zaangażowanie ONZ w ochronę praw człowieka, jednak fragmentaryczność rozwiązań uniemożliwiała spojrzenie na dyskryminację kobiet z szerszej perspektywy. Pojawiały się krytyczne głosy, wskazujące, iż powszechny system ochrony praw człowieka nie uwzględnia specyfiki położenia kobiet i może być niewystarczający dla ochrony ich praw. Wobec powyższego 5 grudnia 1963 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rezolucję 1921 (XVIII) wzywającą Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ, aby zaprosiła Komisję Statusu Kobiet do zaprojektowania deklaracji. Miał być to jeden dokument tworzący międzynarodowe standardy dla zapewnienia równości kobiet i mężczyzn. Rezolucja ta zezwalała także państwom członkowskim oraz odpowiednim organizacjom pozarządowym na przesyłanie swoich uwag i propozycji wobec deklaracji. Tworzenie dokumentu wspierały feministyczne aktywistki także spoza państw członkowskich. Projektowanie deklaracji rozpoczęto w 1965 r. Ostatecznie Deklarację w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło 7 listopada 1967 r.⁶

Deklaracja jest aktem niewiążącym, wzywającym do podjęcia kroków na drodze do osiągnięcia równości kobiet i mężczyzn. Ten status nie uchronił jednak procesu jej tworzenia przed trudnościami i konfliktami. Pracom nad tekstem towarzyszyła kontrowersyjna debata o tym, czy należy w Deklaracji umieścić zobowiązanie państw członkowskich do zwalczania (lub modyfikacji) praw i zwyczajów będących podstawą dyskryminacji kobiet⁷. Ostatecznie konflikt zakończył się zwycięstwem zwolenników tego rozwiązania. Przepis art. 2 zaleca między innymi, aby przedsięwziąć wszelkie odpowiednie kroki, by obalić istniejące prawa, zwyczaje i praktyki dyskryminujące kobiety. W treści art. 3 natomiast znajduje się zobowiązanie do podjęcia wszelkich możliwych działań w zakresie edukacji opinii publicznej, a także do skierowania aspiracji państwa w stronę zwalczania uprzedzeń i eliminacji zwyczajów oraz działań opartych na przekonaniu o niższości kobiet⁸.

Lata sześćdziesiąte przyniosły wzrost świadomości społecznej w kwestiach dyskryminacji kobiet. Zaczęto rozpoznawać schematy i metody wykorzystywane, by deprecjonować pozycję kobiet. Powstawało coraz więcej organizacji zdeterminowanych, aby walczyć o równość kobiet i mężczyzn. Idee te zaczęły także przenikać do świata polityki. Tekst Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przygo-

⁶ *Progress achieved...*, par. 9–10.

⁷ *Ibidem*, par. 10.

⁸ Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, art. 2 i 3, 7 listopada 1967 r., <http://www.refworld.org/docid/3b00f05938.html>, [dostęp: 11.05.2016], (tłumaczenie własne).

towywano podczas długich i burzliwych prac grup roboczych w roku 1976, a następnie w latach 1977–1979 w ramach obrad Trzeciego Komitetu Zgromadzenia Ogólnego ONZ (*Third Committee – Social, Humanitarian and Cultural*). Konwencja została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1979 r. przy 130 głosach „za” oraz 0 głosach „przeciw” (10 członków było nieobecnych).

2. Treść Konwencji

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet jest międzynarodowym zbiorem praw kobiet. Zobowiązuje ona państwa (jak sugeruje tytuł) do zwalczania wszystkich form dyskryminacji. W przeciwieństwie do poprzednich aktów międzynarodowych traktujących o prawach kobiet art. 1 Konwencji formułuje dokładną definicję dyskryminacji, opisując ją jako „wszelkie zróżnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z praw człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych”⁹.

CEDAW składa się z preambuły oraz trzydziestu artykułów podzielonych na sześć części. Zobowiązuje strony do zwalczania dyskryminacji we wszystkich dziedzinach aktywności społecznej, politycznej, gospodarczej czy kulturalnej zarówno w odniesieniu do sfery publicznej, jak i prywatnej. Nałożenie na państwa istotnego obowiązku dostrzegania i zwalczania dyskryminacji także w życiu prywatnym jest bez wątpienia jednym z elementów wyróżniających CEDAW¹⁰.

Konkretne rozwiązania zawarte w Konwencji dotyczą między innymi: edukacji, rynku pracy, służby zdrowia, partycypacji w życiu politycznym, zawierania małżeństw czy kwestii obywatelstwa. Przepisy regulujące wyszczególnione dziedziny życia (art. 6–16) muszą być interpretowane w zgodzie postanowieniami nakładającymi ogólne zobowiązania (art. 1–5 oraz art. 24) w duchu celu przyświecającego Konwencji¹¹.

Przepis art. 17 i następne Konwencji dotyczą stworzenia Komitetu do Spraw Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, którego zadaniem jest badanie postępów we wdrażaniu postanowień aktu.

⁹ Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r., Dz. U. z 1982 r. zał. do Nr 10, poz. 71, 75 i 76, art. 1, dalej Konwencja lub CEDAW.

¹⁰ *Progress achieved...*, par. 18.

¹¹ R.J. Cook, S. Cusack, *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010, s. 71.

Obowiązki zawarte w CEDAW wykraczają poza eliminowanie dyskryminacji i nakładają dodatkowy wymóg stworzenia odpowiednich mechanizmów i środków jej zwalczania. Strony zobowiązują się zatem do podjęcia konstytucyjnych, prawnych czy administracyjnych kroków, by zapewnić równość kobiet i mężczyzn zarówno w sensie ogólnym, jak i w konkretnej sytuacji¹².

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet podkreśla, iż aby móc skutecznie walczyć z nierównością płci, podejmowanie jedynie kroków prawnych nie jest wystarczające. Należy eliminować przeświadczenia społeczne i stereotypy leżące u podstaw dyskryminujących praktyk. W tym kontekście niezwykle ważny jest art. 2, którego treścią jest ogólne zobowiązanie stron do zwalczania dyskryminacji ze względu na płeć we wszystkich jej przejawach. Stanowi on swego rodzaju filar dalszych postanowień Konwencji. Wagę, jaką twórcy tego aktu przypisywali stereotypom płci, ukazuje bez wątpienia umieszczenie w nim ust. f, stanowiącego, iż państwa-strony mają obowiązek „podejmować wszelkie stosowne kroki, łącznie z ustawodawczymi, w celu zmiany lub uchylecia wszelkich ustaw, zarządzeń, zwyczajów lub praktyk, które stanowią dyskryminację kobiet”.

3. Postanowienia Konwencji dotyczące stereotypów płci

Problem stereotypów płci był, obok innych aspektów jak równość w stosunkach rodzinnych czy życiu politycznym, jednym z najuważniej rozważanych podczas prac nad Konwencją. Do dziś uważany jest za jedno z największych wyzwań praktycznej realizacji praw człowieka¹³. Choć żaden ponadnarodowy traktat nie nadaje kwestii stereotypów płci takiego znaczenia jak CEDAW, to jej ujęcie z pewnością nie jest doskonałe. Jednak ranga, jaką przypisano stereotypizacji, a także doniosłość samej Konwencji niewątpliwie pozwalają dostrzec niezwykle ważną rolę dokumentu w zwalczaniu stereotypów ze względu na płeć.

Już preambuła CEDAW wskazuje na konieczność zmiany tradycyjnej roli kobiet i mężczyzn w rodzinie i społeczeństwie jako warunków osiągnięcia pełnej równości płci¹⁴. Umiejscowienie obowiązku zwalczania stereotypów w części Konwencji odnoszącej się do wartości przyświecających twórcom dokumentu świadczy o dużym znaczeniu przypisywanym tej kwestii.

¹² *Progress achieved...*, par. 18.

¹³ S. Cusack, *The CEDAW as a legal framework for transnational discourses on gender stereotyping*, [w:] A. Hellum, H. Sinding Aasen (red.), *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 124.

¹⁴ Zob. akapit 14 preambuły Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

Przepis art. 2 jest jednym z fundamentów całej Konwencji. Zawiera on zobowiązanie stron do zwalczania dyskryminacji kobiet. Treść tego artykułu, jako wyrażająca ogólny cel dokumentu, musi być zatem uwzględniana podczas realizacji wszystkich obowiązków w nim wymienionych. W kontekście zagadnienia zwalczania stereotypów płci niezwykle istotny jest fakt, iż art. 2 ust. f statuuje obowiązek stron do zwalczania „wszelkich ustaw, zarządzeń, zwyczajów lub praktyk” stanowiących dyskryminację kobiet. Nie ogranicza się on zatem jedynie do płaszczyzny prawnej, wskazując również na zjawiska społeczne. W praktyce oznacza to, iż strony, podejmując działania zmierzające do zapewnienia równości na przykład w edukacji czy na rynku pracy, muszą przeanalizować problem również z perspektywy krzywdzących norm (zarówno prawnych, jak i społecznych) mogących wpływać na utrwalenie dyskryminacji kobiet¹⁵. Innymi słowy, w jakiegokolwiek dziedzinie życia, w której „ustawy, zarządzenia, zwyczaje lub praktyki” (art. 2 ust. f) różnicują pozycję kobiet i mężczyzn w oparciu o stereotyp, uniemożliwiają im pełne korzystanie z ich praw, strony Konwencji mają obowiązek je zidentyfikować i wyeliminować¹⁶.

Kolejny przepis części ogólnej CEDAW (art. 3) także można odnieść do obowiązku zwalczania stereotypów płci. Jego treść stanowi, iż w celu zapewnienia równości między kobietami a mężczyznami we wszystkich dziedzinach życia, państwa zobowiązane są do podjęcia „wszelkich stosownych kroków”. Pełna równość płci nie jest możliwa, jeśli w społeczeństwie funkcjonować będą przekonania oparte na niższości kobiet. Stereotypy płci naruszają godność i integralność człowieka, a także utrudniają (a niejednokrotnie uniemożliwiają) życie zgodne z własnymi przekonaniami i pragnieniami. Można wyciągnąć zatem wniosek, że art. 3 formułuje w sposób pośredni zobowiązanie do zwalczania uprzedzeń. Treść omawianego przepisu koreluje z art. 24, nakazującym stronom „podjęcie wszelkich niezbędnych kroków na szczeblu krajowym, koniecznych do pełnej realizacji praw” zawartych w treści Konwencji. Warto jednak zaobserwować, iż w przeciwieństwie do art. 24, art. 3 nie odnosi się jedynie do praw wyrażonych wprost w CEDAW, a do wszelkich „praw człowieka oraz podstawowych wolności”¹⁷.

Niewątpliwie na szczególną uwagę w kontekście obowiązku zwalczania stereotypów płci w CEDAW zasługuje art. 5, a w szczególności ust. a, który wraz z omówionym już art. 2 ust. f konstruuje oś tego zagadnienia w analizowanej Konwencji. Zgodnie z jego treścią wszystkie szczeble władzy mają podjąć odpowiednie kroki w celu wyeliminowania stereotypizujących uprzedzeń i zwyczajów we wszystkich sferach życia. Do powstania obowiązku wystarczające jest wykrycie stereotypu opartego na „przekonaniu

¹⁵ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 5.

¹⁶ *Ibidem*, s. 72.

¹⁷ *Ibidem*.

o niższości lub wyższości jednej z płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety”. Treść przepisu nie zawiera obowiązku wykazywania, iż stereotypizacja jest formą dyskryminacji¹⁸.

Art. 2 ust. f oraz art. 5 ust. a oparte są na art. 3 Deklaracji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet. Warto zaobserwować jednak trend wskazujący, iż zaangażowanie ONZ w walkę o równość płci się pogłębia. Zobowiązania zawarte w Konwencji są bowiem dalej idące niż te określone w Deklaracji. Zgodnie z art. 3 strony Deklaracji zobowiązane są do „edukowania społeczeństwa oraz ukierunkowania celów działań państwa w stronę likwidacji uprzedzeń, zwyczajów i innych praktyk opartych na niższości kobiet”¹⁹. Art. 5 ust. a Konwencji wykracza ponad to i wprost wymaga od państw „zmiany społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet”. Obowiązek nie ogranicza się zatem jedynie do samego procesu edukowania społeczeństwa, a wymaga od państwa osiągnięcia konkretnego skutku²⁰. Strony Konwencji mają jednak swobodę wyboru środków, przy pomocy których cel zostanie zrealizowany.

Także treść art. 5 ust. b CEDAW odnosi się do zwalczania stereotypów ze względu na płeć, choć znacznie rzadziej zwraca się na niego uwagę. Przepis ten ujmuje przedmiotowe zagadnienie w niezwykle istotnym kontekście opieki nad dziećmi. Zobowiązuje on strony Konwencji do kształtowania w społeczeństwie poczucia wspólnej odpowiedzialności mężczyzn i kobiet za wychowanie dzieci. Stereotypowe role społeczne traktują to zadanie jako obowiązek kobiet wobec rodziny oraz społeczeństwa. Zatem zgodnie z treścią art. 5 ust. b CEDAW opieka i troska o potomstwo nie może spadać wyłącznie na kobiety.

Warto przytoczyć również art. 23 zachęcający strony Konwencji do wprowadzania „dalej idących postanowień, prowadzących do osiągnięcia równości między mężczyznami i kobietami”. Takie sformułowanie odnosi się oczywiście także do regulacji dotyczących eliminacji stereotypów ze względu na płeć.

Na zakończenie rozważań o postanowieniach CEDAW traktujących o stereotypach płci warto przeanalizować w tym kontekście interesujący art. 4. Uprawnia on państwa do wprowadzenia „rozwiązań szczególnych zmierzających do przyspieszenia faktycznej równości mężczyzn i kobiet”. Działanie takie nie będzie uznawane za akt dyskryminacji. Mechanizm ten może mieć także zastosowanie do problemu stereotypów płci. Przykładem są stosowane przez państwa kwoty, parytety czy „suwaki” mające na celu umożliwienie kobietom szerszego udziału w życiu politycznym. Choć teoretycznie uprzywilejowują one kobiety, w praktyce są one jedynie próbą zrównania sytuacji kobiet

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Zob. art. 3 Deklaracji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

²⁰ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 73.

i mężczyzn. Szanse pań są bowiem z założenia zdecydowanie mniejsze ze względu na niepoważne traktowanie ich kandydatur czy przekonanie społeczne, iż kobiety nie nadają się do pełnienia wysokich politycznych stanowisk. Treść art. 4 stanowi wyraźnie, iż rozwiązania te mają charakter jedynie tymczasowy oraz nie mogą „w żaden sposób pociągać za sobą utrzymania nierównych lub odrębnych norm”. Mają one zostać usunięte z chwilą, gdy cele i założenia równego traktowania zostaną osiągnięte. Podobnie jak wszystkie pozostałe postanowienia, art. 4 musi być bowiem stosowany w zgodzie z celami i założeniami CEDAW.

Należy wyraźnie podkreślić, iż każde postanowienie Konwencji może być analizowane przez pryzmat obowiązku zwalczania stereotypów. Na przykład art. 11 dotyczący równości kobiet i mężczyzn w dziedzinie zatrudnienia, choć nie odnosi się do niego wprost, to może być także rozpatrywany w kontekście obowiązku zwalczania stereotypów m.in. utrzymujących, iż kobiety pracę zawodową traktują drugorzędnie w stosunku do macierzyństwa czy też nie nadają się one do niektórych specjalizacji (np. mechaniki).

Zagadnienie stereotypów należy także rozpatrywać przekrojowo, mając na uwadze całą treść Konwencji – nie tylko jej pojedyncze przepisy. Również cel Konwencji, jakim jest zwalczenie wszelkich form dyskryminacji kobiet, powinien być uwzględniany podczas interpretacji poszczególnych obowiązków stron.

Żaden ponadnarodowy traktat poruszający problem stereotypów nie nadaje mu takiego znaczenia jak CEDAW. Należy podkreślić, iż zobowiązanie to nie dotyczy jedynie stereotypów odnoszących się do kobiet. Przekonania społeczne, uprzedzenia i narzucone role społeczne kształtują życie obu płci i wpływają na siebie nawzajem. Skoro kobiety mają być aktywnymi rodzicami, to zatem im, a nie ojcom, przypada obowiązek opieki nad dziećmi i gospodarstwem domowym. Jeśli zaś mężczyźni mają zarabiać pieniądze na dom, to zatem oni, a nie kobiety, posiadają prawo i zarazem obowiązek pracy zawodowej oraz czuwania nad zaspokojeniem finansowych potrzeb rodziny. Ponadto przeświadczenie, iż to zadaniem mężczyzny jest zarabianie na dom, wpływa negatywnie na zarobki i sytuację zawodową kobiet. Przekonanie społeczne, iż rolą kobiet jest wychowywanie dzieci, zniechęca ojców do aktywnego zaangażowania się w ten proces i korzystania z przysługujących im urlopów. Dlatego art. 5 ust. a zobowiązuje strony do „zmiany społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet w celu osiągnięcia likwidacji przesądów i zwyczajów lub innych praktyk, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej z płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety”. Podejście to ukazuje także preambuła do Konwencji, podnosząc, iż „tradycyjna rola mężczyzn w rodzinie i społeczeństwie powinna ulegać ewolucji, podobnie jak rola kobiety, i że jest to warunkiem osiągnięcia pełnej równości mężczyzn i kobiet”²¹.

²¹ S. Cusack, *op. cit.*, s. 135.

Ponadto należy podkreślić, iż powaga obowiązku zwalczania stereotypów płci nie ma jedynie wymiaru teoretycznego. Zaangażowanie ONZ widoczne jest szczególnie wyraźnie w pracach Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet. Komitet ten w roku 2004 wydał zalecenie ogólne nr 25 (o tymczasowych środkach nadzwyczajnych), w którym podkreślił, że zwalczenie stereotypów płci jest jednym z trzech fundamentów tworzących obowiązek zwalczania dyskryminacji kobiet. Komitet wyjaśnił, iż państwa zobowiązane są do wykrywania i zwalczania stereotypów nie tylko w odniesieniu do działań indywidualnych osób, ale także do prawa czy struktur społecznych²².

Podejście do obowiązku zwalczania stereotypów płci reprezentowane w CEDAW nie jest jednak doskonałe. Odnosząc się do ogólnych założeń Konwencji, niewątpliwie należy zauważyć, iż opierają się one na dychotomii/binarności płci. Traktuje ona jedynie o „mężczyznach” i „kobietach”²³. Spektrum pojęcia, jakim jest płeć, zostało tutaj znacznie ograniczone, zmniejszając zakres pojęcia „stereotypów płci”. Pominięte zostały zatem prawa osób nie pasujących (lub nie pasujących w pełni) do kategorii kobiet lub mężczyzn, jak na przykład osób transpłciowych lub interseksualnych. Należy zatem zgodzić się z postulatem, iż postanowienia Konwencji odnosić się powinny do ogólnego zjawiska stereotypów płci, zamiast do wąskiego – ograniczającego się jedynie do kobiet i mężczyzn²⁴. Krytykując ten brak, należy jednocześnie zwrócić uwagę, iż czas powstania Konwencji (koniec lat siedemdziesiątych) nie był okresem, w którym pogląd o płci jako spektrum był szeroko reprezentowany.

Ujęciu obowiązku zwalczania stereotypów można także zarzucić jedнопłaszczyznowość. Problem został poruszony w kontekście samodzielnego kryterium płci. W Konwencji nie odniesiono się do stereotypów złożonych, opartych na więcej niż jednym kryterium (np. płci i pochodzenia, płci i wyznania czy płci i koloru skóry). Zakazując stereotypizacji, CEDAW nie dostrzega specyficznych potrzeb konkretnych grup kobiet (lub mężczyzn), np. niepełnosprawnych, w podeszłym wieku czy homoseksualnych. Odmienne podejście przyjęto w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych²⁵. Art. 8 ust. 1 lit. b tej Konwencji wyraźnie nakazuje stronom „zwalczać stereotypy, uprzedzenia i szkodliwe praktyki wobec osób niepełnosprawnych również tych, które wynikają z różnicy płci i wieku, we wszystkich dziedzinach życia”²⁶. Złożone podstawy dyskryminacji zostały wyraźnie ujęte w tym przepisie, wskazując na powagę problemu stereotypizacji wynikającej z więcej niż jednej podstawy. Należy zwrócić jednak uwagę, iż

²² General recommendation No. 25: Article 4, paragraph 1, of the Convention (temporary special measures), 12 maja 2004 r., U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev. 7, par. 7.

²³ Zob. art. 5 ust. a, akapit 14 preambuły Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

²⁴ S. Cusack, *op. cit.*, s. 145.

²⁵ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.

²⁶ S. Cusack, *op. cit.*, s. 142.

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych jest aktem znacznie młodszym, w związku z czym można założyć, iż procesowi jej tworzenia towarzyszył wyższy poziom świadomości i wrażliwości. Ponadto Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet uzupełnia stopniowo ten deficyt za pomocą zaleceń ogólnych, w których wyjaśnia zawarte w Konwencji obowiązki państw w odniesieniu do specyficznych potrzeb poszczególnych grup kobiet, np. pracownic-migrantek, kobiet w podeszłym wieku czy kobiet z obszarów wiejskich²⁷.

4. Zastrzeżenia państw członkowskich

Strony, przystępując do Konwencji, mają prawo ograniczenia wobec siebie wynikających z niej obowiązków za pomocą procedury zgłaszania zastrzeżeń. Zastrzeżenia mogą być wycofane w każdym czasie w drodze zawiadomienia skierowanego do Sekretarza Generalnego ONZ. Tak było w przypadku Polski. Polska, przystępując do CEDAW, zgłosiła jedno zastrzeżenie wobec art. 29 ust. 1, regulującego rozstrzyganie sporów interpretacyjnych oraz dotyczących stosowania Konwencji mogących wyniknąć między stronami, uznając, że podany tam tryb nie będzie odnosił się do Polski. W dniu 16 października 1997 r. Rząd zawiadomił Sekretarza Generalnego o wycofaniu zastrzeżenia²⁸.

Przepis art. 28 ust. 2 limituje to uprawnienie, zakazując zastrzeżeń „niezgodnych z przedmiotem i celami” Konwencji. Państwa zgłosiły bardzo wiele zastrzeżeń. Niektóre dotyczą mało istotnych kwestii, inne mają charakter czysto proceduralny (jak zastrzeżenie zgłoszone przez Polskę). Niestety, znaczna część zgłoszonych zastrzeżeń odnosi się do celu i założeń Konwencji. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet niejednokrotnie wyrażał swoje obawy związane z tym zjawiskiem. Zwracał także uwagę, iż państwa wnoszące zastrzeżenia nie zgłaszają podobnych uwag wobec analogicznych postanowień innych traktatów traktujących o prawach człowieka. Należy w tym momencie podkreślić, że znaczna część krajów zgłaszających zastrzeżenia powoływała się na obowiązujące w danym państwie zwyczaje, przekonania i tradycje²⁹.

Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet uznał art. 2 oraz art. 16 za należące do najważniejszych i podstawowych postanowień Konwencji. Ten ostatni odnosi się do

²⁷ Zob. np.: General recommendation No. 26 on women migrant workers, 5 grudnia 2008 r., CEDAW/C/2009/WP.1/R, General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, 16 grudnia 2010 r., CEDAW/C/GC/27, General recommendation No. 34: on the rights of rural women, 7 marca 2016 r., CEDAW/C/GC/34.

²⁸ Wszystkie zastrzeżenia dotyczące Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet pochodzą z oficjalnej strony: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=I-V-8&chapter=4&clang=en#51, [dostęp: 11.05.2016].

²⁹ Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women (Eighteenth and nineteenth sessions), 14 maja 1998 r., A/53/38/Rev.1, s. 47.

równości praw przy zawieraniu małżeństw i w stosunkach rodzinnych. Natomiast art. 2 jest ogólnym zobowiązaniem stron do zwalczania dyskryminacji we wszelkich jej przejawach. Trudno zatem uznać, aby zastrzeżenia zgłaszane wobec niego nie wypaczały celów i wartości CEDAW. Niektóre państwa zgłaszają zastrzeżenia wobec art. 2, mimo że ich konstytucje wprost zakazują dyskryminacji. Komitet CEDAW niejednokrotnie wyrażał ubolewanie nad liczbą zastrzeżeń zgłaszanych do tego artykułu³⁰. Warto w tym momencie przypomnieć, iż ust. f odnosi się wprost do obowiązku państwa zwalczania stereotypów i przekonań społecznych w kontekście dyskryminacji kobiet. Stanowi on bowiem, iż państwa zobowiązują się do „podejmowania wszelkich stosownych kroków, łącznie z ustawodawczymi, w celu zmiany lub uchylenia wszelkich ustaw, zarządzeń, zwyczajów lub praktyk, które stanowią dyskryminację kobiet”.

Zastrzeżenia wobec art. 2 uniemożliwiają Komitetowi CEDAW badanie postępów stron w zakresie wdrażania postanowień Konwencji, ograniczają jego kompetencje i potencjalnie narażają na niebezpieczeństwo cały system praw człowieka. Niektóre państwa dostrzegają niezgodność art. 2 z treścią islamskiego prawa szariatu. Inne zgłosiły ogólne zastrzeżenia, które w konsekwencji mogą także doprowadzić do ograniczenia efektywności art. 2. Taki zabieg stanowi znaczący problem dla implementacji założeń CEDAW. Co ciekawe, niektóre ze stron zgłosiły zastrzeżenia wobec art. 2, aby zabezpieczyć prawo dziedziczenia tronu i innych tytułów honorowych. Nie można jednak nie zauważyć, że jest to także działanie dyskryminujące³¹.

O zastrzeżeniach wobec art. 16 Komitet CEDAW wypowiedział się w 1994 r. w Zaleceniach Ogólnych nr 21. Wskazał ważkość tego artykułu, podkreślając, iż życie rodzinne, stan cywilny kobiety czy jej macierzyństwo w wielu krajach determinują jej prawa i pozycję w społeczeństwie. Wyraził zaniepokojenie liczbą państw zgłaszających zastrzeżenia wobec tego postanowienia, zwłaszcza gdy wyrażane są łącznie z tymi, dotyczącymi art. 2. Państwa te, usprawiedliwiając swoje działanie, powoływały się na niezgodność treści tych postanowień z ogólnie przyjętą w kraju wizją rodziny opartą między innymi na religijnych i kulturowych przekonaniach. Jak wskazał Komitet, prezentowana przez te państwa wizja rodziny ma charakter patriarchalny, uznający nadrzędną pozycję mężczyzny – ojca, męża, syna³².

Zdaniem Komitetu państwa-strony powinny stanowczo zwalczać nierówność kobiet i mężczyzn zakorzenioną w prawie (także religijnym), tradycji czy zwyczajach. W związku z powyższym powinny zmierzać do wycofania swoich zastrzeżeń³³.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, s. 48.

³² General recommendation No. 21: Equality in marriage and family relations, 2 lutego 1994 r., A/49/38, par. 41–42.

³³ *Ibidem*, par. 44.

W omawianych Zaleceniach Ogólnych Komitet podniósł także problem, iż raporty państw, które nie zgłosiły zastrzeżeń, wskazują, że pewne krajowe przepisy (zwłaszcza te dotyczące kwestii rodzinnych) tak naprawdę nie odpowiadają założeniom Konwencji. Wciąż zawierają one dyskryminujące normy oparte na zwyczajach i przekonaniach społeczno-kulturowych³⁴.

Zastrzeżenia zgłaszane wobec aktów traktujących o prawach człowieka ograniczają ich stosowanie na poziomie krajowym. Są one także miernikiem zaangażowania danego kraju w gwarantowanie wszystkim obywatelom należnych im praw. Zastrzeżenia zgłaszane wobec postanowień CEDAW wywierają zatem skutki o podwójnej naturze. Po pierwsze, zgłaszające państwo wyraźnie deklaruje brak akceptacji dla generalnie przyjętej normy praw człowieka. Po drugie, potwierdza, że nierówność kobiet i mężczyzn na poziomie krajowym pozostanie niewzruszona. Komitet podkreślił, że ani żadne zwyczaje kulturowe czy religijne, ani przepisy prawa nie są dostatecznym usprawiedliwieniem dla naruszania postanowień CEDAW³⁵.

Poza wspomnianym już przede mnie art. 2 ust. f wprost o obowiązku zwalczania przez państwo dyskryminujących tradycji, stereotypów i przekonań traktuje art. 5 Konwencji. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet wyraził zdecydowany pogląd, iż zastrzeżenia mające na celu zachowanie stereotypizacji ze względu na płeć są niezgodne ze wszystkimi wartościami reprezentowanymi przez CEDAW, w związku z czym powinny być traktowane niezwykle poważnie³⁶. Przepis art. 2 ust. f oraz art. 5 tworzą rdzeń Konwencji, ponieważ jedynie zmiana społecznego światopoglądu dotyczącego ról kobiety i mężczyzny może przynieść dostrzegalne i trwałe zmiany. Mimo to wiele krajów zgłosiło wprost zastrzeżenia do tych postanowień lub poprzez zastrzeżenia wobec innych artykułów znacząco ograniczyło ich znaczenie.

Wiele państw-stron mimo wszystko stara się ograniczyć swoje obowiązki dotyczące zwalczania stereotypów i dyskryminujących praktyk wynikające z Konwencji. Chciałabym przytoczyć tutaj kilka przykładów. Kraje takie jak m.in. Bahrajn, Bangladesz, Egipt czy Libia ograniczyły swoje związanie art. 2 w kontekście, w jakim mógłby on być niezgodny z islamskim prawem szariatu. Choć zastrzeżenie to zdaje odnosić się wyłącznie do jednego artykułu, można dostrzec, iż wpływa ono na skuteczność całej Konwencji. Warto wskazać, iż niektóre kraje w swoich zastrzeżeniach wprost zaznaczyły, iż wszystkie postanowienia CEDAW będą w nich interpretowane zgodnie z prawem szariatu. Do takich krajów należy przykładowo Sułtanat Brunei, Arabia Saudyjska, Oman oraz Maroko.

³⁴ *Ibidem*, par. 45–46.

³⁵ Report of the Committee on the Elimination..., s. 49.

³⁶ *Ibidem*.

Zgłaszając zastrzeżenia do art. 2 ust. f, państwa często mają także na celu petryfikację dyskryminujących systemów dziedziczenia, zarówno wartości materialnych (np. Niger), jak i niematerialnych, takich jak tytuły honorowe. Do tej ostatniej kategorii można zaliczyć m.in. Wyspy Cooka i Mikronezję. Warto wskazać, iż podobne zastrzeżenie (choć dotyczące art. 1 Konwencji) wniosło także Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

W kontekście zastrzeżeń do postanowień konwencji dotyczących stereotypów płci i dyskryminujących zwyczajów warto wskazać przykładowo, iż zgłaszając swoje zastrzeżenia, rząd Mikronezji zaznaczył wprost, że wdrażanie Konwencji nie może naruszać panujących w małżeństwie zwyczajów dotyczących podziału obowiązków. Władze Indii stwierdziły, iż realizacja art. 5 ust. a (oraz 16 ust. 1) ograniczona będzie przez autonomię lokalnych społeczności w tych kwestiach. Państwo zatem zobowiązało się uczestniczyć w procesie likwidacji dyskryminujących przekonań tylko z inicjatywy i za zgodą danej grupy. Łatwo zatem dostrzec, iż zastrzeżenie to tak naprawdę pozbawia wymienione postanowienia mocy sprawczej.

Pewnego rodzaju paradoksem są także zastrzeżenia zgłoszone do kilku artykułów (w tym do art. 2 ust. f oraz art. 5 ust. a) przez Niger. Rząd tego kraju podał bowiem, iż postanowienia te nie mogą zostać natychmiast wdrożone w związku z tym, iż są sprzeczne z istniejącymi obecnie zwyczajami i przekonaniami. Stwierdził, iż mogą być one zmienione dopiero z upływem czasu. Należy jednak w tym momencie zaznaczyć, iż prawo odgrywa bardzo istotną rolę w kształtowaniu zachowań. Zakazy i nakazy zawarte w ustawodawstwie przenikają do świadomości społecznej, kształtując ją. Rola państwa i systemu prawnego w procesie zwalczania stereotypów jest niezwykle istotna. Nie można liczyć na to, iż dyskryminujące przekonania społecznie zostaną sprawnie i skutecznie wyeliminowane przez naturalne procesy bez inicjatywy i wsparcia ze strony władzy.

Bardzo ciekawym przypadkiem jest deklaracja złożona przez władze Kataru odnośnie do art. 5 ust. a. Treść jej stanowi bowiem, iż zwalczanie społecznie ustalonych wzorców zachowania nie może oznaczać zachęcania kobiet do porzucenia roli matki i opiekunki domu. Zdaniem katarskich władz podważyłoby to istniejącą strukturę rodziny. Biorąc jednak pod uwagę fakt, jak wiele aktów dyskryminacji opartych jest właśnie na stereotypie kobiety-matki, której rola ogranicza się do prywatnej sfery życia, trudno uznać katarską deklarację za zgodną z celem przyświecającym Konwencji CEDAW.

Obserwując dużą liczbę zastrzeżeń o bardzo różnej treści i podstawie zgłaszanych przez państwa wobec art. 16, można zauważyć, jak istotną (ale także kontrowersyjną) kwestią w świetle zwalczania dyskryminacji kobiet jest sfera życia rodzinnego. Do państw, które zgłosiły zastrzeżenie do tego przepisu, należą m.in. Syria, Monako, Irlandia, Kuwejt, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Malediwy czy Irak.

Zastrzeżeniom zgłaszanym przez państwa niejednokrotnie towarzyszą sprzeciwy zgłaszane przez inne strony. Mechanizm ten umożliwia rządowi wyrażenie swoich obaw wobec zastrzeżeń sprzecznych z wartościami CEDAW. Polska, zgłaszając sprzeciw wobec zastrzeżeń wyrażonych przez Zjednoczone Emiraty Arabskie, Oman, Sultanat Brunei i Katar, wyraziła obawę, iż poprzez ogólne powołanie się na zasady prawa szariatu państwa te nie określiły jednoznacznie swojego zakresu związania Konwencją, co może prowadzić do wypaczenia jej celu. Podobny sprzeciw zgłosiła np. Austria wobec Pakistanu czy też Francja wobec Arabii Saudyjskiej. Korzystając z tej możliwości państwa podnoszą najczęściej, iż zgłoszone zastrzeżenia są nie do pogodzenia z ogólną ideą Konwencji i znacznie ograniczają jej moc sprawczą³⁷. Warto zwrócić uwagę, iż m.in. Finlandia w swoich sprzeciwach podkreśliła, iż art. 2 ust. f oraz art. 5 ust. a stanowią podstawę Konwencji i zastrzeżenia wobec nich zgłaszane są niezgodne z celami i przedmiotem CEDAW.

5. Stereotypy płci w kontekście zakazu dyskryminacji kobiet

Przystępując do CEDAW, państwo zobowiązuje się do zwalczania dyskryminacji kobiet „we wszelkich jej formach”³⁸. Konwencja w treści art. 1 zawiera specyficzną definicję dyskryminacji kobiet, stwierdzającą, że „dyskryminacja kobiet oznacza wszelkie zróżnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na płeć, które powoduje lub ma na celu uszczuplenie albo uniemożliwienie kobietom, niezależnie od ich stanu cywilnego, przyznania, realizacji bądź korzystania na równi z mężczyznami z praw człowieka oraz podstawowych wolności w dziedzinach życia politycznego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego, obywatelskiego i innych”. W przeciwieństwie do wielu innych ponadnarodowych aktów art. 1 CEDAW traktuje wprost o „dyskryminacji kobiet”, a nie o dyskryminacji ze względu na płeć. Zabieg ten podkreśla wyjątkową sytuację kobiet, które spotykały się i wciąż spotykają z wieloma odmianami dyskryminacji jedynie z uwagi na fakt bycia kobietami³⁹. Należy podkreślić, iż zgodnie z treścią art. 1 z działaniem dyskryminującym mamy do czynienia także wtedy, gdy – choć teoretycznie jest ono neutralne – jego skutkiem jest „zróżnicowanie, wyłączenie lub ograniczenie” możliwości korzystania przez kobiety z ich praw człowieka i podstawowych wolności⁴⁰.

Obowiązek eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet oznacza także zwalczanie stereotypów płci. Jak zostało już zaznaczone, zgodnie z zaleceniami Komitetu CEDAW obowiązek ten jest jednym z trzech fundamentów składających się na obowiązek zwalczania dyskryminacji kobiet. Także Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych

³⁷ Por. sprzeciw Holandii wobec zastrzeżeń Indii; Irlandii wobec Kataru; Finlandii wobec Malezji.

³⁸ Zob. art. 2 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet.

³⁹ General recommendation No. 25..., par. 3.

⁴⁰ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 105.

i Kulturalnych, objaśniając w 2005 r. definicję dyskryminacji, stwierdził, iż dyskryminacja ze względu na płeć może opierać się na różnym traktowaniu kobiet ze względu na ich cechy biologiczne oraz ze względu na przekonania społeczne dotyczące kobiet. Dla przykładu warto posłużyć się sytuacją kobiet na rynku pracy. Pracodawca może odmawiać zatrudnienia kobiet ze względu na ich biologiczną zdolność do zajścia w ciążę. Z drugiej strony, może niechętnie awansować kobiety na wysokie stanowiska, tkwiąc w przeświadczeniu, iż nie są one skłonne do poświęcania pracy tyle czasu co mężczyźni⁴¹.

Nie każde różnicowanie uważane będzie za przejaw dyskryminacji zakazanej przez Konwencję⁴². Stereotypizacja ze względu na płeć może być przykładowo uzasadniona celem, jaki państwo zamierza osiągnąć, o ile środki prowadzące do tego celu są rozsądne i proporcjonalne. Można mieć także do czynienia z sytuacją, w której szkody wyrządzone poprzez stereotypizację są na tyle niewielkie, iż nie wywołują konieczności zastosowania ochrony prawnej⁴³.

Podsumowując, można stwierdzić, iż aby dane działanie można było uznać za dyskryminujące na podstawie stereotypu, musi ono wprowadzać różne traktowanie, mieć za swój cel lub efekt utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania przez kobiety z praw człowieka i podstawowych wolności oraz zabieg ten nie może być usprawiedliwiony⁴⁴. Nie jest to jednak jedyny model, zagadnienie to może być rozpatrywane na wiele różnych sposobów.

5.1. Różne traktowanie

Po pierwsze, określone działanie musi traktować te same interesy kobiet i mężczyzn w sposób odmienny. Może także zaistnieć sytuacja, w której różne potrzeby kobiet i mężczyzn nie będą uwzględniane (a więc, gdy sytuacje odmierne będą traktowane w ten sam sposób). Doskonałym przykładem może być zaniedbywanie służby zdrowia w aspektach służących jedynie kobietom, np. związanych z ciążą i porodem. Podobnie przedstawiać się będzie sytuacja, gdy prawo pracy nie przewiduje specjalnego urlopu dla kobiet związanego z ciążą, porodem i połogiem (nie należy mylić z urlopem związanym z opieką i wychowaniem dziecka, który służyć powinien obojgu rodzicom). Jako dyskryminujące należy też uznać wykazy profesji niedozwolonych dla kobiet wyłącznie ze względu na ich płeć⁴⁵.

⁴¹ General comment No. 16: The equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights (art. 3 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 11 sierpnia 2005 r., E/C.12/2005/4, par. 11.

⁴² Zob. art. 4 ust. 1 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, General recommendation No. 25..., par. 8, 18.

⁴³ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 105.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 106.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 107–111.

CEDAW nie zakazuje życia zgodnie z przekonaniem społecznymi. Ludzie jako wolne jednostki mają prawo do postępowania odzwierciedlającego stereotypowe role przypisane ich płci (o ile jest to ich wolny wybór). Państwo natomiast nie może poprzez ustawodawstwo, politykę czy praktykę narzucać różnic czy ograniczeń na podstawie przekonań społecznych. Choć władza państwowa może preferować, aby kobiety czy mężczyźni zachowywali się w pewien sposób i spełniali określone role, nie może ona takich postaw wymuszać.

Analizując konkretny akt dyskryminacji, musimy zbadać, czy mamy do czynienia ze stereotypowym traktowaniem kobiety. Jest to istotniejsze niż stwierdzenie, iż jest ona traktowana inaczej niż mężczyzna. Choć porównanie sytuacji przedstawicieli obu płci pomaga wzmocnić argument, iż wystąpiło zachowanie dyskryminujące, nie jest ono jednak konieczne. Zgodnie z zasadą równości płci kobiety (i mężczyźni) powinni mieć możliwość życia zgodnie z własnymi przekonaniem i pragnieniami. Ustalenie relacji do sytuacji mężczyzn nie ma tu zatem znaczenia⁴⁶.

5.2. Utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania przez kobiety z praw człowieka i podstawowych wolności jako cel lub efekt

Należy zbadać, czy dane działanie ma za swój cel (lub skutek) utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania przez kobiety z praw człowieka i podstawowych wolności. Na tym etapie konieczne jest rozróżnienie dyskryminacji pośredniej oraz bezpośredniej. Z dyskryminacją bezpośrednią mamy do czynienia, gdy prawo, polityka lub praktyka różnie traktuje kobiety i mężczyzn, opierając się jedynie na przekonaniach o cechach płciowych, niemających uzasadnienia w obiektywnej rzeczywistości⁴⁷. Warto posłużyć się w tym miejscu przykładem sprawy *Prezydent Republiki Południowej Afryki przeciwko Hugo*. Stan faktyczny dotyczył amnestii więźniów zastosowanej przez prezydenta Nelsona Mandelę, która między innymi dotyczyła samotnych matek, które popełniły przestępstwo bez użycia przemocy oraz posiadały dziecko w wieku poniżej lat dwunastu. John Hugo był samotnym ojcem i spełniał wszystkie poza płcią warunki uprawniające go do skorzystania z ułaskawienia. Akt nie przewidywał jednak takiego samego rozwiązania dla samotnych ojców⁴⁸. Opierał się on na przekonaniu, że to kobiety, a nie mężczyźni, sprawują (oraz powinny sprawować) opiekę nad dziećmi. Role płciowe zostały tutaj narzucone, a indywidualne cechy i wybory – potraktowane jako bez znaczenia.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 114.

⁴⁷ General comment No. 16..., par. 12.

⁴⁸ Południowoafrykański Sąd Konstytucyjny (*South African Constitutional Court*), 18 kwietnia 1997 r., CCT 11/96, *Prezydent Republiki Południowej Afryki v Hugo*, par. 36–37.

Dyskryminacja pośrednia następuje, gdy dane działanie nie wydaje się dyskryminujące, jednak taki odnosi efekt, kiedy zostaje wprowadzone w życie⁴⁹. Ciekawym przykładem może być np. prawna możliwość odmowy przeprowadzenia zabiegu medycznego ze względu na przekonania światopoglądowe lekarza (tzw. klauzula sumienia). Teoretycznie jest ona neutralna. Gdy jednak używana jest, by odmawiać kobietom, a nie mężczyznom koniecznych zabiegów lekarskich lub gdy wykorzystywana jest częściej wobec kobiet w związku ze stereotypowym postrzeganiem kobiety jako matki, ma ona bez wątpienia szkodliwe skutki dla kobiet. Wykrycie dyskryminacji pośredniej jest zatem znacznie trudniejsze. Nie istnieją tutaj reguły znajdujące zastosowanie do każdego przypadku. Konieczne jest każdorazowe rozpatrywanie kontekstu danego prawa czy praktyki⁵⁰.

Analizując pojęcie dyskryminacji pośredniej w kontekście stereotypów płci, warto posłużyć się południowoafrykańską sprawą *Republika Południowej Afryki v Jordan i inni* dotyczącą penalizacji prostytucji, ale nie korzystania z niej. Sam zakaz odnosił się do wszystkich osób prostytuujących się (a więc nie tylko kobiet). Nie wystąpiła tu zatem dyskryminacja bezpośrednia. Jednakże należy pamiętać, iż to właśnie kobiety stanowią ogromną większość prostytutek i to głównie na ich sytuację wpłynął penalizujący przepis. Zabieg ten ma korzenie w przekonaniu społecznym, iż kobieca aktywność seksualna jest czymś nagannym, podczas gdy męska jest czymś akceptowanym, a nawet popieranym. Dlatego to właśnie kobieta-prostytutka uważana jest za przestępczynię, jej „klient” zaś traktowany jest pobłaźliwie⁵¹. Wprowadzona penalizacja prostytucji była zabiegiem niezamierzenie utrwalającym występujące w społeczeństwie stereotypy.

Jeśli dane prawo, polityka lub praktyka oparte na stereotypach ma za swój cel (lub skutek) utrudnianie lub uniemożliwianie korzystania przez kobiety z praw człowieka i podstawowych wolności, to mamy do czynienia z dyskryminacją, którą art. 2 ust. f CEDAW nakazuje zwalczać. Warto przypomnieć, że zawarte w tym przepisie zobowiązanie stron do „zmiany lub uchylecia wszelkich ustaw, zarządzeń, zwyczajów lub praktyk, które stanowią dyskryminację kobiet” może być rozpatrywane wspólnie ze szczegółowymi postanowieniami CEDAW dotyczącymi np. edukacji czy życia rodzinnego.

5.3. Brak usprawiedliwienia

Ostatnim elementem, który należy przeanalizować, jest kwestia, czy nierówne traktowanie w oparciu o stereotypy płci służy jakimś uzasadnionym celom, a środki przyjęte do osiągnięcia ich są racjonalne i proporcjonalne. Należy także zwrócić uwagę, czy

⁴⁹ General comment No. 16..., par. 13.

⁵⁰ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 115.

⁵¹ Południowoafrykański Sąd Konstytucyjny (*South African Constitutional Court*), 9 października 2002 r., CCT31/01, *Republika Południowej Afryki v Jordan i inni* (Sex Workers Education, Advocacy Task Force i inni jako *Amici Curiae*), par. 64.

szkody wyrządzone przez stereotypizację nie są na tyle niewielkie, iż ich prawna ochrona byłaby bezprzedmiotowa.

To, które cele można uznać za uzasadnione oraz które środki do ich osiągnięcia są proporcjonalne, zmienia się zależnie od stanu faktycznego. Warto posłużyć się przykładem gwatemalskiej sprawy *Morales de Sierra przeciwko Gwatemali*. Morales de Sierra będąca kobietą zamężną postanowiła zaskarżyć niektóre fragmenty gwatemalskiego kodeksu cywilnego z 1963 r. dotyczące ról małżonków. Kwestionowane przepisy wyposażały jedynie mężów w prawo i obowiązek utrzymywania małżonków. Tylko oni posiadali prawo do reprezentowania interesów domu na zewnątrz i to do nich należało administrowanie majątkiem. Do żon natomiast należało prawo i obowiązek opieki nad dziećmi i domem. Zamężne kobiety mogły być aktywne zawodowo tylko wtedy, gdy nie będzie to kolidowało z ich obowiązkami pani domu i tylko po uprzedniej zgodzie małżonka. W sprawie *Morales de Sierra* orzeczono, iż cel zaskarżonych postanowień, jakim była ochrona pozycji kobiet jako matek i zabezpieczenie ich sytuacji prawnej w związku małżeńskim, nie może zostać uznany za uzasadniony⁵². Ponadto zauważono, iż władze w ogóle nie rozważyły rozwiązań alternatywnych. Co więcej, pozostaje niejasne, czy różne traktowanie kobiet i mężczyzn w oparciu o stereotypowe role społeczne jest w ogóle odpowiednim środkiem do osiągnięcia takiego celu⁵³.

Element ten może zostać także przeanalizowany w kontekście wspomnianej już przeze mnie sprawy *Jordan*. O ile za uzasadniony należy uznać cel w postaci zwalczania prostytucji, to penalizacja zachowań prostytutek, a nie ich „klientów” nie pozostaje z nim w klarownym związku⁵⁴.

Kończąc rozważania dotyczące obowiązku zwalczania stereotypów płci w CEDAW, należy podkreślić, iż prawo nie jest w stanie odnosić się do wszelkich odmienności w traktowaniu kobiet i mężczyzn opartych na stereotypach płci. Może interweniować jedynie w przypadkach zagrożenia znaczną szkodą. Ustalanie, które sytuacje zasługują na ochronę prawną gwarantowaną przez CEDAW, jest procesem dynamicznym i będzie ewoluować z czasem⁵⁵.

6. Zakończenie

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet ze względu na ogólnościowy zasięg, pozycję Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz uwagę,

⁵² Inter-Amerykańska Komisja Praw Człowieka (*Inter-American Commission on Human Rights*), 19 stycznia 2001 r., case: 11.625, *Morales de Sierra v Gwatemala*.

⁵³ R.J. Cook, S. Cusack, *op. cit.*, s. 43.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 125–126.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 130.

jaką poświęcono problematyce stereotypów płci jest najważniejszym dokumentem poruszającym tę kwestię. Choć jej ujęcie w CEDAW nie jest pozbawione wad, to niewątpliwie zasługuje na szczególną uwagę. Ponadto szeroko zakrojona działalność Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet odgrywa istotną rolę w wyjaśnianiu obowiązków zawartych w Konwencji oraz monitorowaniu postępów państw.

Należy mieć na uwadze, iż tam, gdzie prawo obala istniejące stereotypy, mogą być one wciąż utrzymywane przez osoby stosujące prawo i wymiar sprawiedliwości. Jest to szczególnie groźne, gdy dokonywane jest przez osoby cieszące się wysokim statusem społecznym, np. sędziów. Często grupą odpowiedzialną za utrwalanie stereotypów są właśnie osoby znajdujące się na szczycie hierarchii społecznej, politycznej czy religijnej (najczęściej są to mężczyźni). Nie jest bowiem w ich interesie zmiana *status quo* i dla jego zachowania gotowi są utrzymywać krzywdzące stereotypy⁵⁶.

Choć bez wątpienia można dostrzec postęp w podejściu do zwalczania stereotypów płci, które uznawane są za naruszające prawa kobiet i mężczyzn, sądy i trybunały wciąż niechętnie uznają je za akt dyskryminacji. Ważną rolę mają do odegrania także prawnicy występujący przed sądem, aby w prowadzonych sprawach podkreślali szkody płynące ze stereotypów płci⁵⁷.

Do organów międzynarodowych należy wyjaśnianie zakresu obowiązku zwalczania stereotypów płci, proponowanie rozwiązań i mierzenia rezultatów. Powinny one wskazywać, jaki wpływ na społeczeństwo, ale także na gospodarkę kraju, mają stereotypy płci. Społeczeństwa muszą zostać uświadomione, w jaki sposób wydawałoby się niegroźne stereotypy mogą doprowadzać do tak poważnych naruszeń, jak tortury czy porwania.

Odpowiedzialności za zwalczanie stereotypów płci nie ponoszą jedynie organy międzynarodowe. Obowiązek ten spoczywa przede wszystkim na władzach krajowych. Polska jest krajem, w którym stereotypy płci są bardzo głęboko zakorzenione, a próba ich obalania często spotyka się z agresywną reakcją. Przykładem mogą być burzliwe prace nad ratyfikacją Konwencji Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy wobec kobiet i przemocy domowej. Także władze lokalne czy organizacje pozarządowe powinny działać na rzecz zwalczania stereotypów płci. Istotną rolę do odegrania mają także media oraz proces edukacji.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 176.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 177.

Bibliografia

Literatura

- Cook R.J., Cusack S., *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010.
- Cusack S., *The CEDAW as a legal Framework for transnational discourses on gender stereotyping*, [w:] A. Hellum, H. Sinding Aasen (red.), *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

Źródła

- Declaration on the Elimination of Discrimination against Women, 7 listopada 1967 r., online: <http://www.refworld.org/docid/3b00f05938.html>.
- General comment No. 16: The equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights (art. 3 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 11 sierpnia 2005 r., E/C.12/2005/4.
- General recommendation No. 21: Equality in marriage and family relations, 2 lutego 1994 r., A/49/38.
- General recommendation No. 25: Article 4, paragraph 1, of the Convention (temporary special measures), 12 maja 2004 r., U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.7.
- General recommendation No. 26 on women migrant workers, 5 grudnia 2008 r., CEDAW/C/2009/WP.1/R.
- General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, 16 grudnia 2010 r., CEDAW/C/GC/27.
- General recommendation No. 34 on the rights of rural women, 7 marca 2016 r., CEDAW/C/GC/34.
- Inter-Amerykańska Komisja Praw Człowieka (*Inter-American Commission on Human Rights*), 19 stycznia 2001 r., case: 11.625, *Morales de Sierra v Gwatemala*.
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169.
- Konwencja o prawach politycznych kobiet, 31 marca 1953 r., Dz. U. z 1955 r. Nr 16, poz. 86.
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r., Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71 (tekst: Dz. U. zał. do nr 10, poz. 71, 75 i 76).
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=_en#8
- Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, Dz. U. z 1965 r. Nr 9, poz. 53.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.
- Progress achieved in the implementation of the Convention on the elimination of All forms of discrimination against women*. Report by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, 21 czerwca 1995 r., A/CONF.177/7.

Południowoafrykański Sąd Konstytucyjny (*South African Constitutional Court*), 18 kwietnia 1997 r., CCT 11/96, *Prezydent Republiki Południowej Afryki v Hugo*.

Południowoafrykański Sąd Konstytucyjny (*South African Constitutional Court*), 9 października 2002 r., CCT31/01, *Republika Południowej Afryki v Jordan i inni (Sex Workers Education, Advocacy Task Force i inni jako Amici Curiae)*.

Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women (Eighteenth and nineteenth sessions), 14 maja 1998 r., A/53/38/Rev.1.

